

Секція Психологія	
УДК 316.624:004.738.5-053.6(477)	
Дата першого надходження статті до видання	2026-07-01
Дата прийняття статті до друку після рецензування	2026-08-01
Дата публікації/оприлюднення	2026-08-01

СОЦІОПСИХОЛОГІЧНІ ДЕСТРУКЦІЇ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД МОЛОДІ В МОДЕРНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Доскач Світлана Сильверстівна

Кандидат психологічних наук, доцент,
викладач кафедри психології,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

e-mail: s.doskach@chny.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0001-6611-405X>

Якуніна Алла Олександрівна

кандидат історичних наук,

доцент кафедри соціально-психологічних і гуманітарних наук,

Дніпровський державний технічний університет,

e-mail: samofalova17121963@gmail.com,

<https://orcid.org/0009-0000-8170-7902>

Десна Дмитро Олексійович

Аспірант кафедри електротехніки та електромеханіки,

Дніпровський державний технічний університет,

e-mail: sipmax99@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-6703-3531>

Анотація. Явище кібербулінгу набуває поширення одночасно з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, зростанням впливу соціальних мереж та суспільним поступом. Дослідження зосереджене на аналізі ключових соціальних та психологічних наслідків для молоді феномену кібербулінгу як сучасної комунікативної практики в сучасному інформаційному середовищі. У статті зауважено, що кібербулінг вбачається однією з форм боротьби за владу та право домінування в процесі соціальної взаємодії. Визначено основну мету кібербулінгу – спричинення психологічної шкоди. Виокремлено основні практичні шляхи його реалізації та найбільш поширені форми, такі як зведення наклепів, флеймінг, ошуканство, обмовлення, харасмент, остракізм, кіберпереслідування, самозванство, видурювання та розповсюдження конфіденційної інформації, хепіслепінг. Зауважено, що поширенню явища кібербулінгу сприяє надмірна залежність молоді від Мережі та інформаційного простору, що значно впливає на поведінкові патерни молоді людини та потенційно може стати причиною суттєвих деструкцій. У дослідженні виділено основні соціальні (деградація освітнього процесу, соціальна ізоляція, поведінкові зміни та інші) та психологічні (хронічний стрес, депресія та тривожність, емоційне виснаження, посттравматичний стресовий розлад тощо) наслідки кібербулінгу для сучасної молоді. Обґрунтовано особливу загрозу синергії аспектів фізичного, психологічного та кібернасильства. Доведено деструктивний характер впливу соціально-психологічних викликів в умовах тривалої повномасштабної війни, що сприяють підвищенню рівня агресії, знижують резильєнтність, стресостійкість та рівень соціальної адаптивності. Зауважено низьку ефективність традиційних підходів до запобігання булінгу в освітньому середовищі, недієвість

існуючої системи соціально-психологічної підтримки молоді та інтервенції в умовах психологічного перевантаження та соціальної напруженості, що підсилює наслідки кібербулінгу. В дослідженні запропоновано основні напрямки ефективної протидії руйнівному впливу кібербулінгу на молоде покоління в сучасних умовах розвитку інформаційного середовища.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційний вплив, засоби масової комунікації, кібербулінг, агресивна поведінка, соціальні наслідки, психологічні наслідки, молодь, соціальні мережі, соціальна взаємодія, комунікація.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF CYBERBULLYING AMONG YOUTH IN UKRAINE'S MODERN INFORMATION ENVIRONMENT

Doskach Svitlana

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

e-mail: s.doskach@chny.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6611-405X>

Alla Yakunina,

Doctor of Historical Sciences, Associate professor of the Department of Social-Psychological Sciences and Humanities

Dnipro State Technical University,

e-mail: samofalova17121963@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-8170-7902>,

Dmytro Desna

PhD student of the Department of Electrical Engineering and Electromechanic

Dniprovsky State Technical University

e-mail: sipmax99@gmail.com,

<https://orcid.org/0009-0001-6703-3531>

Abstract. The phenomenon of cyberbullying is spreading simultaneously with the development of information and communication technologies and the growing influence of social networks and social progress. The study focuses on the analysis of the key social and psychological consequences for young people of the phenomenon of cyberbullying as a modern communicative practice in the modern information environment. The article notes that cyberbullying is seen as one of the forms of the struggle for power and the right to dominate in the process of social interaction. The main goal of cyberbullying is determined - causing psychological harm. The main practical ways of its implementation and the most common forms are identified, such as slander, flaming, deception, slander, harassment, ostracism, cyberstalking, impostorism, deception and dissemination of confidential information, happysleeping. It was noted that the spread of the phenomenon of cyberbullying is facilitated by the excessive dependence of young people on the Internet and the information space, which significantly affects the behavioral patterns of a young person and can potentially cause significant destruction. The study highlights the main social (degradation of the educational process, social isolation, behavioral changes, etc.) and psychological (chronic stress, depression and anxiety, emotional exhaustion, post-traumatic stress disorder, etc.) consequences of cyberbullying for modern youth. The special threat of the synergy of aspects of physical, psychological and cyberviolence is substantiated. The destructive nature of the impact of socio-psychological challenges in conditions of a prolonged full-scale war is proven, which contribute to an increase in the level of aggression, reduce resilience, stress resistance and the level of

social adaptability. The low effectiveness of traditional approaches to preventing bullying in the educational environment, the ineffectiveness of the existing system of socio-psychological support for youth and intervention in conditions of psychological overload and social tension, which exacerbates the consequences of cyberbullying, were noted. The study proposed the main directions for effective counteraction to the destructive impact of cyberbullying on the younger generation in modern conditions of the development of the information environment.

Key words: information space, information influence, mass media, cyberbullying, aggressive behavior, social consequences, psychological consequences, youth, social networks, social interaction, communication.

Постановка проблеми. Питання булінгу в закладах освіти розглядається наразі у контексті складного системного соціального явища, що призводить до значних соціальних та психологічних наслідків. Проблематика набула гострої актуальності в часі викликів війни в Україні – психологічного перенапруження, соціальної нестабільності, сімейних криз, що підвищують ризики агресивної поведінки у молоді, а також на тлі часткової заміни інформаційним простором середовища реального спілкування та соціальної взаємодії.

Переваги та можливості, представлені Мережею, супроводжуються ризиками агресії та маніпуляцій, і саме молодь формує основну групу ризику у цьому контексті. Намагаючись задовольнити власні потреби у самореалізації, спілкуванні, соціальному визнанні, молоді люди часто піддаються кібербулінгу, маніпуляціям, хейту, що зумовлює низку складних соціально-психологічних наслідків [1]. Очевидно, що проблематика виходить за межі вузькопрофільних досліджень та потребує більшої наукової уваги для подальшого розроблення ефективних методів превентивного попередження проявів кібербулінгу та пом'якшення його деструктивних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-методологічну основу досліджуваної проблематики сформовано дослідниками, чиї роботи зосереджені на аспектах проявів булінгу й насильства в освітньому середовищі (В. Андрєєнкова та ін. [2]; Є. Дубровська та ін. [3]). Окремими вченими увага приділена контролю та ідентифікації загроз та розробленню системи ефективного реагування на них (В. Савенко та ін. [4], В. Бурлака (V. Burlaka) та ін. [5]), доведено необхідність оновлення методик запобігання булінгу серед молоді в кризових умовах тривалої війни (А. Мельниченко та Н. Тілікіна (A. Melnychenko, N. Tilikina) [6]).

Низка досліджень науковців присвячена питанням адаптації закладів освіти до нових викликів булінгу шляхом модернізації змісту та форм освітнього процесу, активної інтеграції інноваційних технологій, змін на стратегічному рівні управління закладами освіти, формування системи ефективною практичною психологічною підтримки (Л. Чорна (L. Chorna) [7], К. Кларк (K. Clark) та ін. [8]). Такі методи, на переконання науковців, сприяють формуванню ефективних партнерських взаємин між викладачами й здобувачами, що слугує компонентою системи комплексної підтримки безпеки освітнього простору та соціальних комунікацій.

На окремих аспектах реалізації безпекових інтересів у інформаційному середовищі зосереджена увага ряду сучасних науковців (Р. Ковальські (R. Kowalski) та ін. [9], Р. Марріл та К. Хенсон (R. Merrill, C. Hanson) [10], І. Костікова, Н. Гузенко (I. Kostikova, N. Guzenko) [11]). Зокрема, вивчаються техніки протидії булінгу на ранніх етапах прояву в колективі, емоційно-психологічні наслідки, попередження проявів насильства за допомогою психолого-педагогічної корекційної роботи.

Водночас, проблема кібербулінгу, в порівнянні з традиційними формами булінгу, залишається маловивченою. Зважаючи на постійну динаміку загроз у Мережі, особливої уваги потребують соціально-психологічні наслідки різних форм кібербулінгу, що проявляються у сучасній молоді та потребують вузькоспеціалізованих практичних

рішень для протидії гібридним формам булінгу в часі війни в Україні. У цьому напрямку репрезентація наукових досліджень є досить обмеженою.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз ключових соціальних та психологічних наслідків для молоді феномену кібербулінгу як сучасної комунікативної практики в сучасному інформаційному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Булінг розглядається як вид насильства, що передбачає агресивне переслідування, прагнення домінувати шляхом приниження іншої особистості. Хоча булінг може набувати різноманітних форм фізичного чи психологічного впливу, він завжди наділений низкою ознак навмисної агресивної та негативної поведінки, регулярністю та нерівністю сил.

Зважаючи на потенційну схильність молоді до проявів девіантної поведінки, найбільш поширеним явищем булінгу стало саме в освітніх установах. При цьому, поруч із вербальними нападками і невербальними гоніннями, бойкотом та вимаганням, поширеним стає кібербулінг – онлайн-травля у інформаційному середовищі, месенджерах та соціальних мережах, з використанням прийомів образи, шантажу, приниження, а також поширення неоднозначного фото- та відео-контенту в мережі Інтернет.

Власне, наразі не існує загальноприйнятого визначення феномену «кібербулінг». Хоча його часто детермінують як комплекс різних форм поведінки (від жартів до психологічного віртуального терору), кібербулінг в будь-якому випадку завдає непоправної шкоди для фізичного та психічного здоров'я жертви, навіть може призвести до суїцидальних спроб.

Так як сферою впливу кібербулінгу є безмежний віртуальний простір, засобами для цькування та переслідування стають всі доступні інформаційно-комунікаційні засоби, в тому числі, месенджери (Viber, Telegram та ін.) та соціальні мережі (Facebook, Instagram тощо), блоги, чати та форуми, сервіси відеохостингу, ігрові платформи, освітні ресурси.

Явище кібербулінгу характеризується неоднорідністю та має різні поведінкові форми прояву. Зокрема, можна виділити основні типи поведінки, властиві для цього феномену:

- флеймінг (від англ. *flaming* – гарячий, пекучий, полум'яний) – взаємний обмін образами з метою спровокувати негативні емоції в форумах, чатах, дискусійних групах;
- харасмент – систематичні виснажливі нападки та атаки, що найбільш часто проявляються у образливих повідомленнях;
- тролінг (*trolling*) – «полювання» на емоції шляхом повідомлень, що провокують сильні негативні емоції (гніву, образи, обурення), дестабілізують стан особистості, роблять її вразливішою для подальшого інформаційного виснаження;
- обмовлення (*denigration*) – розповсюдження наклепів та чуток в різноманітних формах (фото, текстові повідомлення, відеоконтент тощо), з розголошенням особистих аспектів життя, оприлюднення принизливих відомостей для більшого психологічного тиску;
- імперсонація – самозванство, видання себе за іншу особистість через отримання доступу до облікового запису в месенджерах та соціальних мережах;
- ошуканство – видурювання та розповсюдження конфіденційної інформації;
- ізоляція – болісне виключення із соціальної групи, що призводить до емоційних розладів, знижує самооцінку;
- кіберпереслідування – приховане анонімне вистежування для майбутньої можливої агресії в фізичному контексті;
- хепіслеппінг (від англ. *happyslapping* – щасливе ляскання) – поширення відеозаписів нападів, які демонструють сцени насилля або їх імітацію.

Наслідки булінгу загалом можна диференціювати на екстерналізуючі проблеми – поведінка, спрямована на інших (зловживання психоактивними речовинами, агресивна поведінка, імпульсивні дії та інше) та інтерналізуючі проблеми – це проблеми, які спрямовані на людину і перебувають усередині неї (депресія, відхід у себе, страх, тривога, самоушкодження тощо). При цьому прояви інтерналізації найчастіше зустрічаються у дівчат, а екстерналізації – у хлопців.

Соціальні та психологічні наслідки кібербулінгу охоплюють низку руйнівних явищ, починаючи від депресії та тривожності та завершуючи повною соціальною ізоляцією, зниженням довіри до соціального оточення, проблемами у навчанні, вимушеною зміною онлайн- та офлайн-середовищ. Серед них варто виділити найбільш значущі, такі як:

1) соціальна ізоляція, що супроводжується свідомим уникненням комунікації з однолітками, замкненістю, відлюдкуватістю, видаленням профілів у онлайн-середовищі, втратою звичних зв'язків;

2) поведінкові зміни – підвищена дратівливість, ворожість, настороженість, а також віддзеркалення агресивної поведінки у власних діях;

3) психосоматичні та фізичні розлади, такі як порушення сну, апетиту, хронічна втома та панічні атаки, головний біль, аутоагресія;

4) деградація освітнього процесу через постійний стрес та зниження концентрації уваги й мотивації;

5) емоційне виснаження – постійне очікування нових образливих повідомлень призводить до життя в режимі «бий або біжи», що знижує резильєнтність та стресостійкість, призводить до вигорання;

6) психоемоційні розлади, спричинені систематичним цькуванням – хронічна тривожність, низька самооцінка, глибокі депресії, посттравматичний стресовий розлад, нав'язливі спогади.

Необхідно зауважити, що кібербулінг, у порівнянні з традиційними формами булінгу, є більш складним явищем для протидії, адже кривдник може залишатися анонімним, а принизливий контент стає доступним широкій аудиторії за лічені секунди. Щодо жертв булінгу, для них усіх властиві схожі особливості – невпевненість, полохливість, тривожність, замкнутість, складнощі зі здоров'ям чи успішністю, незвичний зовнішній вигляд, відсутність матеріального забезпечення.

У рамках загальнонаціонального дослідження «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року» [12] були визначені основні приводи для булінгу, де зовнішності відводилось 28,7% голосів, особливостям поведінки – 22,6%, світогляду – 21,5%, уподобанням – 18,7%, мовній ознаці – 8,3%. У часі повномасштабної війни загрози булінгу зростають через соціальну кризу, переселення, травмуючі події, що сприяє зростанню вразливості молоді до насильства та агресії. Найбільш поширені різновиди булінгу в часі війни в освітньому середовищі наведені на рис. 1.

Здебільшого, до насильства над однолітками спонукає бажання популярності, пріоритетності, привернення уваги, витіснення «конкурентів», заздрість до успіху інших. Окремою проблемою є відсутність цілісної системи запобігання булінгу в закладах освіти: механізми превентивного захисту та алгоритми реагування відсутні чи малоефективні, а педагогам бракує навичок щодо протидії булінгу. До того ж, у час війни молодь в освітніх закладах часто стикається з явищем стигматизації. Все це сприяє поширенню різних форм булінгу. При цьому кібербулінг стає новою малоконтрольованою формою насильства, яку доволі важко ідентифікувати та, тим більше, попередити. Нові види кібербулінгу тісно взаємопов'язані з дискримінацією, при цьому соціальна нестабільність в умовах тривалої війни поглиблює почуття ізольованості та самотності серед молодого покоління, підсилює нерозуміння з однолітками, сприяючи формуванню наративів агресивної поведінки.

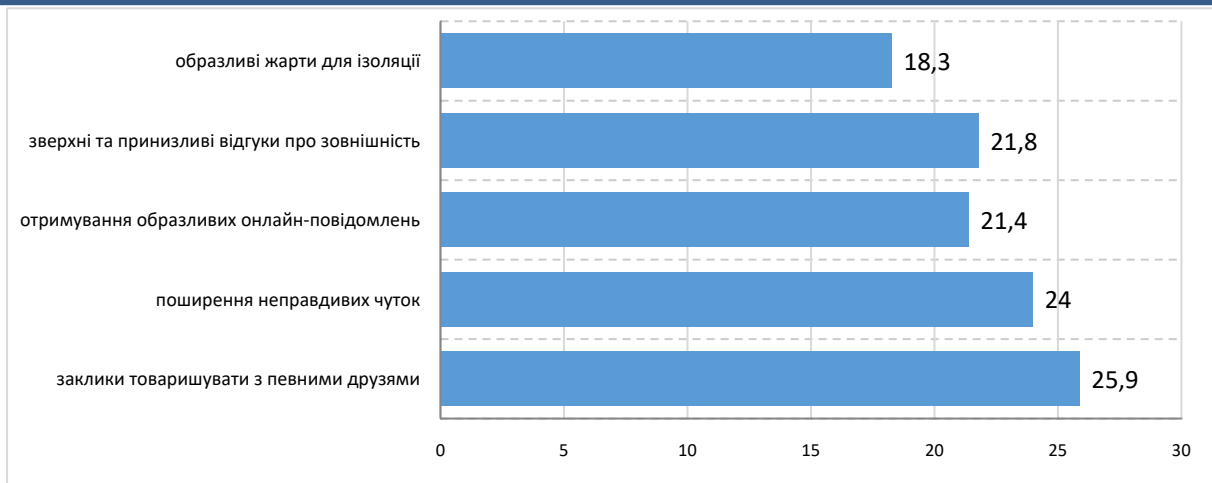

Рисунок 1. Найбільш поширені види булінгу в українських освітніх закладах в часі повномасштабної війни

Джерело – [12]

Як і при традиційних формах булінгу, кібербулінг може володіти прямим і непрямим характером впливу. Прямий вплив, зокрема, проявляється у вигляді безпосередніх атак через нав'язливе розсилання електронних листів, повідомлень у месенджерах чи соціальних мережах. Натомість, непрямий вплив допускає приєднання й інших учасників, часто без їх згоди – прикладом слугує злам акаунту жертви у соцмережі, з послідуєм розсиланням повідомлень сумнівного змісту у межах соціальних зв'язків особистості, що призводить до психологічного тиску, низки психоемоційних порушень та соціальних деструктивних наслідків. Також варто зауважити, що характерною рисою кібербулінгу є дуальна полюсність процесу: з однієї сторони, дії агресора важко ідентифікувати оточуючими та розцінити їх як пряме переслідування жертви, а з іншої – надзвичайна жорстокість поведінки агресора потенційно може призвести до найважчих наслідків – психічних порушень чи навіть спроб суїциду.

Протидія кібербулінгу є значно складнішою, ніж традиційним формам цькування, адже часто кривдника неможливо знайти, а самі атаки приходять з невідомих номерів та акаунтів. Хоча відповідальність за захист дитини лягає на батьків, система подолання та профілактики булінгу в освітньому середовищі має мати комплексний характер. Вбачається за необхідне проводити первинну, вторинну та третинну профілактику: первинна полягає у створенні умов недопущення булінгу, укріплення стресостійкості та резильєнтності молоді, прищеплення навичок медіаграмотності та критичного мислення, опанування засад інформаційної безпеки; вторинна полягає у своєчасному виявленні у молодих людей деструктивних наслідків булінгу для надання їм спеціалізованої ефективної та комплексної допомоги; третинна профілактика спрямована на реабілітацію молоді з важкими формами наслідків булінгу (тяжкі душевні розлади, гострий психоз, посттравматичний стресовий розлад, суїцидальна поведінка).

Висновки. На сьогодні спостерігається стрімка трансформація форм булінгу серед молоді, що ускладнюється викликами тривалої війни в Україні: емоційне вигорання, соціальна нестабільність, переселення, психологічне виснаження, ментальні травми підсилюють агресивну поведінку серед молодого покоління, знижують їх опірність стресам та резильєнтність до психологічного тиску. Кібербулінг зумовлює виникнення нових гібридних форм дискримінації, які важко піддаються ідентифікації та врегулюванню, призводячи до низки соціально-психологічних наслідків. Серед них – деградація освітнього процесу, соціальна ізоляція, поведінкові зміни, хронічний стрес,

депресія та тривожність, емоційне виснаження, посттравматичний стресовий розлад, суїцидальна поведінка.

Протидія кібербулінгу є значно складнішою, ніж традиційним формам цькування, адже часто кривдника неможливо знайти, а самі атаки приходять з невідомих номерів та акаунтів. Зважаючи на зазначене, критичної важливості набуває комплексний підхід до превентивного запобігання булінгу в освітньому середовищі, що передбачає три рівні профілактичної діяльності. Перспективні дослідження мають бути спрямовані на формування стратегії підвищення інформаційної компетентності молоді та опанування нею навичок цифрової безпеки, що дозволить досягнути кращих результатів у превентивному попередженні проявів кібербулінгу.

Список використаних джерел

1. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с.
2. Андреевкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навчально-методичний посібник. К.: ФОП Нічога С.О., 2020. 196 с.
3. Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеєнко М. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. Київ: ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. 34 с.
4. Савенко В.П., Корогод С.В., Чорна А.Г., Толошна Н.В., Шаблистий В.В. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 94 с.
5. Burlaka V., Serdiuk O., Panok V. Bullying in Ukraine. Handbook of School Violence, Bullying and Safety. Edward Elgar Publishing, 2024. <https://doi.org/10.4337/9781035301362.00040>
6. Melnychenko A., Tilikina N. Characteristics of bullying among adolescents in Ukraine after the full-scale russian invasion. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2024. Vol. 30(1). Pp. 57-70. DOI: 10.61727/ssspj/1.2024.57
7. Chorna L.G. Quarrels among Ukrainians as a phenomenon of intergroup interaction. In Current issues in small group psychology in times of war and post-war: Materials of the scientific conference (pp. 90-97). Kyiv: Talcum, 2023.
8. Clark K.N., Eldridge M.A., Dorio N.B., Demaray M.K., Smith T.J. Bullying, victimization, and bystander behavior: Risk factors across elementary-middle school transition. *School Psychology*. 2022. Vol.37(1). Pp. 37-46. doi: 10.1037/spq0000477
9. Kowalski R.M., Morgan C.A., Limber S.P. Traditional bullying as a potential warning sign of cyberbullying. *School Psychology International*. 2012. Vol. 33(5). Pp. 505-519. doi: 10.1177/0143034312445244
10. Merrill R.M., Hanson C.L. Risk and protective factors associated with being bullied on school property compared with cyberbullied. *BMC Public Health*. 2016. Vol. 16. doi: 10.1186/s12889-016-2833-3
11. Kostikova I., Guzenko N. Bullying Prevention at Schools in Ukraine. *Educational Challenges*. 2024. Vol. 29(2). <https://doi.org/10.34142/2709-7986.2024.29.2.11>
12. Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах. Міністерство освіти і науки України, 2024. <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh>

References

1. *Poperedzhennia nasylstva v zakladyakh osvity: metodychnyi posibnyk dlia pedahohichnykh pratsivnykiv* [Prevention of violence in educational institutions: a

- methodological manual for teachers*]. (2020). Blahodiinyi fond «Zdorovia zhinky i planuvannia simi». [in Ukrainian]
2. Andrieienkova, V.L., Baidyk, V.V., Voitsiakh, T.V., & Kalashnyk, O.A. (2020). *Zapobihannia ta protydiia proiavam nasylstva: diialnist zakladiv osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Prevention and counteraction to manifestations of violence: activities of educational institutions: educational and methodological manual]. FOP Nichoha S.O. [in Ukrainian]
 3. Dubrovska, Ye., Yasenovska, M., & Aliexsieienko, M. (2009). *Nasylstvo v shkoli: analiz problemy ta dopomoha, yakoi potrebuiut dity ta vchyteli u yii rozviazanni* [Violence at school: analysis of the problem and the help that children and teachers need in solving it]. VHO «Zhinochyi konsortsium Ukrainy». [in Ukrainian]
 4. Savenko, V.P., Korohod, S.V., Chorna, A.H., Toloshna, N.V., & Shablysty, V.V. (2023). *Prychyny ta naslidky vchynennia nasylstva po vidnoshenniu do ditei* [Causes and consequences of violence against children]. Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian]
 5. Burlaka, V., Serdiuk, O., & Panok, V. (2024). *Bullying in Ukraine. Handbook of School Violence, Bullying and Safety*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781035301362.00040>
 6. Melnychenko, A., & Tilikina, N. (2024). Characteristics of bullying among adolescents in Ukraine after the full-scale russian invasion. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 30(1), 57-70. DOI: 10.61727/sssppj/1.2024.57
 7. Chorna, L.G. (2023). Quarrels among Ukrainians as a phenomenon of intergroup interaction. In *Current issues in small group psychology in times of war and post-war: Materials of the scientific conference (pp. 90-97)*. Kyiv: Talcum.
 8. Clark, K.N., Eldridge, M.A., Dorio, N.B., Demaray, M.K., & Smith, T.J. (2022). Bullying, victimization, and bystander behavior: Risk factors across elementary-middle school transition. *School Psychology*, 37(1), 37-46. doi: 10.1037/spq0000477
 9. Kowalski, R.M., Morgan, C.A., & Limber, S.P. (2012). Traditional bullying as a potential warning sign of cyberbullying. *School Psychology International*, 33(5), 505-519. doi: 10.1177/0143034312445244
 10. Merrill, R.M., & Hanson, C.L. (2016). Risk and protective factors associated with being bullied on school property compared with cyberbullied. *BMC Public Health*, 16. doi: 10.1186/s12889-016-2833-3
 11. Kostikova, I., & Guzenko, N. (2024). Bullying Prevention at Schools in Ukraine. *Educational Challenges*, 29(2). <https://doi.org/10.34142/2709-7986.2024.29.2.11>
 12. Prychyny bulinhu: rezultaty masshtabnoho doslidzhennia v ukrainskykh shkolakh [Causes of bullying: results of a large-scale study in Ukrainian schools]. (2024). *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh> [in Ukrainian]